

Artykuł 33

Losy żołnierzy Armii Krajowej w Polsce Ludowej 1944-1990

Zwycięski pochód Armii Sowieckiej w 1944 r. w pogoni za Niemcami, spowodował, że Armia Krajowa, najliczniejsze zbrojne ramię Polskiego Państwa Podziemnego, licząca ponad 380 tysięcy żołnierzy, znalazła się w obliczu konfrontacji z wrogiem - Rosją Sowiecką, a obecnie „sojusznikiem naszych sojuszników”.

Sowieci po raz kolejny dążyli do zniewolenia Rzeczypospolitej i ustanowienia w kraju swojej władzy. Do eksterminacji AK przystąpiły zbrojne formacje bezpieczeństwa i armii państwa radzieckiego w postaci m. in. NKWD, NKGB i „Smiersza”. Niebawem, już na terenie tzw. Polski Lubelskiej i później PRL dołączyły do nich polskojęzyczne i rodzime reżimowe czynniki komunistyczne. Powołane zostały z inspiracji i przy wydatnej pomocy wschodniego sąsiada, a więc przede wszystkim nowoutworzone bezpieczeństwo, m. in.: UB, KBW, MO i ORMO oraz ludowe WP oraz cały aparat władzy administracyjnej, sądowniczej i partyjnej (PPR, PZPR).

Najwcześniej, bo już w styczniu 1944 r. na tereny przedwojennego Państwa Polskiego (Wołyń) wkroczyły oddziały armii i partyzantki sowieckiej oraz bezpieczeństwa, którzy rozpoczęli prześladowania żołnierzy AK. Początkowo dotknęły one żołnierzy AK z Okręgu Wołyń i Obszaru Lwów (okręgi: Stanisławów, Tarnopol i Lwów), a później również z Kresów Północno-Wschodnich II RP (okręgi: Wilno, Nowogródek i Polesie), zdekonspirowanych w ramach akcji „Burza”, po zajęciu tych terenów przez liniowe wojska sowieckie, kontrwywiad wojskowy („Smiersz”) i oddziały bezpieczeństwa, tj. NKWD i NKGB, a przede wszystkim wskutek działalności agentów i konfidentów bezpieczeństwa, penetrujących polskie społeczeństwo. Ważnym zadaniem struktur AK po zajęciu danego obszaru przez aparat represji Rosji Sowieckiej było utrzymanie łączności i zapewnienie swoim członkom możliwości zatrudnienia chroniącym przed poborem do reżimowego wojska oraz samoobrona przed oddziałami równie zbrodniczej UPA.

Na terenach „wyzwolonych” spod okupacji niemieckiej uderzenia komunistycznych władz bezpieczeństwa wymierzone były przede wszystkim w sztaby różnorakich dowództw celem dezorganizacji siatki konspiracyjnej. Po aresztowaniach następowały jednak ze strony AK dążenia do odtwarzania struktur i wznowienia działalności, lecz już o zasięgu znacznie ograniczonym, nastawionym głównie na przetrwanie.

M. in. 29 III 1944 w trakcie marszu na koncentrację 27 DP AK została aresztowana przez NKWD w Nowym Mosurze koło Hołob cała grupa inspektoracka łucka na czele z inspektorem kpt. Leopoldem Świkłą ps. „Adam”. 18 X 1944 r. W Kijowie w procesie dowództwa Inspektoratu i Obwodu Łuck (razem 32 żołnierzy AK) zapadły dwa wyroki śmierci (Kopisto i Świkła, niewykonane) i wieloletnie kary łagrów (ITŁ). Do Polski komunistycznej wszyscy powrócili dopiero pod koniec 1955 r. i nie uniknęli nowych represji i prześladowań, które trwały z przerwami do 1989 r. Zarówno W. Kopisto (rozpracowywany w ramach tzw. Kwestionariusza Ewidencyjnego o krypt. „Jawor”) jak i W. Seemann-Popławski odmówili współpracy zarówno z NKWD w łagrach jak i z SB na terenie kraju w charakterze konfidentów.

Nie inaczej było na Kresach Północno-Wschodnich II Rzeczypospolitej (Okręgi: Wileński, Nowogródzki i Poleski). Podstępne aresztowania nie ominęły akowców po operacji „Ostra Brama” w Wilnie. Wg dyrektywy Stalina z 14 VII 1944 r. w sprawie postępowania wobec AK na Kresach Wschodnich, wojska sowieckie zostały zobowiązane do rozbijania „polskich nacjonalistycznych oddziałów” czyli AK i kierowania ich do punktów zbornych. Później albo wcielano ich do Armii gen.

Z. Berlinga albo wywożono do łagrów w głąb Rosji. M. in. kilkudziesięciu oficerów zostało aresztowanych przez NKWD na specjalnie do tego celu zwołanych odprawach 17 lipca w Wilnie i Boguszach. Wśród nich byli m. in. komendant połączonych Okręgów Wilno-Nowogródek ppłk/ppłk. Aleksander Krzyżanowski „gen. Wilk” i szef Sztabu Dowództwa Oddziałów AK Okręgów Wileńskiego i Nowogródzkiego cc mjr Teodor Cetys „Sław”. Krzyżanowski został przewieziony do więzienia w Wilnie, gdzie umieszczono go wraz z pozostałymi oficerami AK. Przeszedł więzienie moskiewskie Butyrki, następnie łagry w Diagilewie koło Riazania i Griazowcu (od VII 1947), gdzie również więzieni byli inni żołnierze i oficerowie AK zarówno z Kresów jak i Polski centralnej (od VIII 1944). Po ucieczce dotarł do Wilna. 13 IX ponownie aresztowali go Sowieci i trafił do więzienia w Butyrkach, a 4 X 1947 odstawiono go do kraju. 3 VII 1948 został aresztowany przez UB i osadzony w więzieniu warszawskim na Mokotowie, gdzie wskutek represji zmarł 29 IX 1951. Cetys również trafił do więzień wileńskich (ul. Ofiarna, Łukiszki), a następnie do łagrów (Ostaszów, Kalinin, Morszańsk). Również próbował nieudanej ucieczki z komendantem Podokręgu Nowogródek cc ppłk. Adamem Szydłowskim ps. „Poleszuk”. Do Polski powrócili w VII 1948 r. Dalej byli inwigilowani przez UB przynajmniej do II połowy lat 50., w ramach Rozpracowania Obiektowego (RO) o krypt. „Centro” i sprawy ewidencyjno-obszerniczej, od 1958 r. (A. Szydłowski, por. Witold Kisiel „Światło” i ppor. Teodor Sawicki „Otto” z wileńskiej AK).

W sumie w ciągu kilku dni po 17 VII 1944 r. Sowieci zagarnęli ponad blisko 10 tys. żołnierzy i oficerów AK, których większość została rozmieszczona w ruinach zamku w Miednikach, a następnie znalazła się w Kałudze. Od VII 1944 do VII 1945 r. NKWD i NKGB aresztowano ok. 40 tysięcy Polaków z terenów na wschód od Bugu, w tym w większości związanych z konspiracją akowską, którzy zostali wywiezieni do łagrów. W związku z nieuznawaniem przez Polaków władzy nowego okupanta nasiliły się represje i terror oraz łapanie. Komunistyczny aparat zmierzał do całkowitej likwidacji nie tylko AK ale i w ogóle polskiego „żywiotu”.

Aresztowania objęły również akowców z Obszaru Lwów, zwłaszcza po zwycięskiej „Burzy” lwowskiej. M. in. wieczorem 31 VII 1944 r. przybyli na naradę do Lwowa oficerowie sztabowi i z dowództw oddziałów AK do kwatery przy ul. Kochanowskiego 27 zostali osaczeni przez NKWD i aresztowani. W trwającym dwa dni „kotle” zagarnięto w sumie 48 akowców. Wśród nich był m. in. słynny Jugosłowianin mjr. Dragan Sotirovič, dowódca 14 Pułku Ułanów Jazłowieckich AK. Po wielu perypetiach udało mu się zbiec na teren woj. rzeszowskiego, gdzie w ramach zgrupowania oddziałów „Warta” dowodził kompanią i w VIII 1945 r. jako Francuz opuścił Polskę i udał się na emigrację. 31 lipca wyjechał do Żytomierza na rozmowy z Michałem Rolą-Żymierskim naczelnym dowódcą komunistycznego Wojska Polskiego płk Władysław Filipkowski (1892-1950) „Janka”, komendant Obszaru Lwów. Wraz z towarzyszącymi mu oficerami zostali aresztowani przez NKWD w nocy z 2/3 VIII 1944 r. Płk. Filipkowski przeszedł więzienia i łagry w Rosji i Polsce (Kijów, Rawa Ruska, Trzebuska, Charków, Rianzań-Diagilewo, Griazowiec, Brześć), w XI 1947 r. odstawiono go do kraju. Okręgu Stanisławów (od 30 VI 1944 Podokręgu) również nie ominęły aresztowania i wywózki do łagrów w głąb Rosji Sowieckiej.

Akcja „Burza” na Lubelszczyźnie również zakończyła się dramatycznie jak na Kresach. Podstępne rozbrojenia 3, 9 i 27 DP AK, a następnie masowe aresztowania prowadzone przez NKWD i UB trwały nieustannie dzień i noc. 27 VII 1944 został aresztowany w Lublinie komendant Okręgu Lublin AK, płk Kazimierz Tumidajski (1897-1947) ps. „Marcin”. Przewieziony do Moskwy (Lefortowo), więziony w Charkowie i obozie w Diagilewie. W III 1945 miał być świadkiem w procesie gen. L. Okulickiego. W łagrze przewodził strajkowi głodowemu, 4 VII 1947 został uduszony w szpitalu NKWD k. Riazania, podczas przymusowego karmienia. Nie uniknął aresztowania przez NKWD w XI 1944 r. d-ca 27 DP AK płk Jan Kotowicz (1890-1963) „Twardy”, skazany za AK na 10 lat więzienia. Podobny był los d-cy 9 DP gen. bryg. Ludwika Bittnera (1892-1960). Gen. „Halka”, aresztowany w VIII 1944, przetrzymywany był w obozach NKWD na Majdanku i w Rembertowie, następnie w Charkowie i w Diagilewie. Powrócił do kraju w 1947, dalej represjonowany. Pracował jako dozorca w Biurze Odbudowy Stolicy, od XI 1957 działał w ZBoWiD jako wiceprzewodniczący Głównej Komisji Weryfikacyjnej wiceprzewodniczący Rady Naczelnej ZBOWiD. Kilkakrotnie trafiał do reżimowego więzienia płk. Kazimierz Bąbiński (1896-1970) „Luboń”, b.komendant Wołyńskiego Okręgu AK, 2 XI 1945, skazany na 6 lat więzienia. Zwolniony z więzienia w 1947 na mocy amnestii, ponownie aresztowany i skazany wyrokiem WSR Warszawa na 10 lat więzienia. Zwolniony został z

więzienia na mocy amnestii z 16 XII 1953 ze zrujnowanym zdrowiem, dalej inwigilowany, zamieszkał w Szczecinku gdzie pracował jako referent w Rejonie Przemysłu Leśnego.

Zanim ponieśli śmierć w kazamatach Lubelskiego Zamku nie uniknęli bestialskich tortur z rąk NKWD i UB m. in. ppłk Edward Jasiński „Nurt” inspektor Lubelskiego Inspektoratu AK (15 III 1945), mjr Janusz Nawrat-Nowakowski „Lucjan”, szef Kedywu Okręgu Lublin razem z 10 podkomendnymi żołnierzami i oficerami lubelskiego Kedywu. Później w 1949 r. taki sam los spotkał dowódcę zgrupowania oddziałów AK-WiN mjr Hieronima Dekutowskiego „Zaporę”, kpt. Stanisława Łukasika „Rysia” i podkomendnych (w więzieniu na Mokotowie). Śmiercią samobójczą zginęli by nie dostać się w ręce komunistycznych oprawców kpt. Zdzisław Broński „Uskok” (21 V 1949), legendarny dowódca oddziałów partyzanckich na Lubelszczyźnie, po aresztowaniu „Zapory”, i kpt. Stefan Dębicki „Kmicic”, b. komendant Obwodu Lublin-Miasto. Ukrywający „Uskoka” w bunkrze żołnierz AK Mieczysław Lisowski, właściciel gospodarstwa, był prześladowany przez cały okres PRL. Początkowo ukrywał się, następnie aresztowany przez UB 27 X 1951r., siedział do 1959r. Później m. in. odmawiano mu pracy, zakazano mu remontu domu, prądu do gospodarstwa itd. Zmarł w 1998 r.

Wypracowany scenariusz przez Rosję Sowiecką dotyczący zniewolenia żołnierzy AK na Kresach został mechanicznie powielony przez siły reżimowe w tzw. Polsce Lubelskiej (PKWN), tj. ziemiach między Bugiem a Wisłą, opanowanych od 22 VII 1944 r., pod nadzorem Rosji Sowieckiej i przy pomocy wojsk NKWD. Tutaj rej wodzili wykonawcy woli sowieckich mocodawców głównie polskiego i żydowskiego pochodzenia, ale i z udziałem innych wschodnich narodowości, którzy niejednokrotnie prześcigali swoich mistrzów w tęym rzemiośle reżimowego terroru w Urzędach Bezpieczeństwa, więzieniach (m. in. na Zamku Lubelskim i Rzeszowskim, we Wronkach, Fordonie, Montelupich w Krakowie), i specjalnych obozach NKWD, a później i MBP (w liczbie ok. 186), utworzonych dla polskich żołnierzy (Majdanek, Trzebuska-Turza k. Sokołowa Małopolskiego, Kąkolewnica, Krzesimów, Skrobów, Poniatowa, Rembertów, Nowiny-Błudek, Potulice, Bakończyce k. Przemyśla, Oświęcim, Przemyśl, Gęsiówka-Warszawa, Toszek, Jaworzno, Mrowino, Działdowo, Grudziądz) oraz wielu innych miejscach kaźni. Krok po kroku wcielano w życie dyrektywy i rozkazy o „likwidacji i rozbrajaniu struktur AK” zarówno przez sowiecką soldateskę w strefie przyfrontowej, jak i organy władzy podległe PKWN i od VI 1945 r. „Tymczasowemu Rządowi Jedności Narodowej”. Wtedy też komuniści uknuli hasło, że AK to „zapłuty karzeł reakcji” (z plakatu Włodzimierza Zakrzewskiego).

Ogółem od sierpnia 1944 r. do wiosny 1945 do obozów NKWD w Rosji (m. in. Borowicze, Donbas, Ostaszków, Diagilewo k. Riazania, Morszańsk, Kaługa, Griazowiec pod Wołogdą, Dubrowsk, Saratów, Stalino w Donbasie, Mińsk, Stalinogorsk, łagry Workuty, Ural), z terenów na zachód od Bugu trafiło ok. 52 tysiące aresztowanych Polaków, w tym ponad 24 tysiące żołnierzy i oficerów AK, w kraju pozostawiono ich w więzieniach blisko 10 tysięcy.

Pod koniec 1944 r. rozrastający się szybko aparat ucisku Polski Lubelskiej zrzeszał ok. 2,5 tys. funkcjonariuszy UB, 12, 5 tys. MO i 4 tys. Wojsk Wewnętrznych. W połowie zaś 1945 składał się z ok. 40 tys. funkcjonariuszy MO, ok. 10 tys. Urzędu Bezpieczeństwa i 28 tys. żołnierzy (trzy brygady) Wojsk Wewnętrznych, przekształconych na jesieni w Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). W połowie 1945 r. na ziemiach Polski centralnej stacjonowało również 15 pułków Wojsk Wewnętrznych NKWD, liczących w sumie 35 tys. żołnierzy, którzy z wielkim natężeniem zwalczali polskie podziemie. Rozpoczął się systematyczny terror, który trwał w tej skali przynajmniej do 1953 r., tj. śmierci Stalina.

Represjonowano również żołnierzy AK pełniących służbę w ludowym Wojsku Polskim, m. in. na mocy specjalnych uchwał kierownictwa PPR i PZPR, ze szczególnym natężeniem do 1956 r. Wojskowy aparat bezpieczeństwa w postaci Głównego Zarządu Informacji Wojskowej, a później od 1957 r. Wojskowej Służby Wewnętrznej starał się zastraszyć i objąć kontrolą nie tylko reżimowe wojsko, ale i całe polskie społeczeństwo. M. in. w samym XI 1944 r. Informacja Wojskowa aresztowała 208 oficerów i 375 podoficerów i szeregowych AK.

Działania operacyjne w połowie 1949 r. objęły 4612 przedsięwzięć kontrolno-obszernych i 113 rozpracowań pojedynczych, z udziałem 7000 tajnych współpracowników IW, w tym 1200 rezydentów wojskowej bezpieki. W wyniku represji w wojsku i prowadzonych przez wojsko w latach

1944-1947 zginęło ok. 9 tys. przeciwników nowej władzy w tym w większości wywodzących się z AK. Sądy wojskowe z przyczyn politycznych w latach 1945-1949 wydały ok. 54 tys. wyroków, a w latach 1949-1954 - 82 tys. wyroków, w tym ok. 4500 wyroków śmierci, z czego wykonano ponad 3 tys. Zamordowani w większości wywodzili się z szeregów AK.

Nieznana jest liczba zamordowanych skrytobójczo, bez wyroku, w więzieniach, na polu bądź w lesie (np. ks. kpt. Antoni Rafał Dąbrowski z I/50 pp 27 DP AK, rozstrzelany przez NKWD w 1944 r. pod Otwockiem i ppłk. Stanisław Prus ps. „Adam”, d-ca 9 pp Leg. AK z Inspektoratu Zamość zamordowany na Zamku w Lublinie jesienią 1944 czy mjr Rudolf Majewski „Leśniak”, d-ca 25 pp AK Ziemi Piotrkowskiej (1949 r.).

W wyniku amnestii z 2 VIII 1945 r. ujawniło się blisko 40 tys. konspiratorów, w większości z AK. Ujawniający się byli skrupulatnie ewidencjonowani (m. in. jedna lista szła do UB, druga do RKU), niektórym proponowano konfidencją współpracę. W tym czasie masowe represje chwilowo zelżały, zostały zastąpione „negocjacjami” bezpieki ze znanymi, wyższymi dowódcami AK celem rozładowania podziemia i „ujawnienia” podległych im struktur. Proponowano dobre posady i możliwość działalności kombatanckiej i politycznej. Najczęściej takie sytuacje miały miejsce po aresztowaniu danego oficera, jak np. płk. Jana Mazurkiewicza „Radosława” (1896-1988), słynnego dowódcy Kedywu i szefa Obszaru Centralnego DSZ, 1 VIII 1945. Wysłał on jeszcze z więzienia apel do akowców o ujawnienie i skorzystanie z dobrodziejstwa amnestii. Zwolniony miesiąc później stanął na czele tzw. „Centralnej Komisji Likwidacyjnej AK”. U wielu spotkało się to z dezaprobatą i posądzeniem o zdradę. Pomimo tej akcji w II 1949 r. „Radosław” ponownie został aresztowany i skazany 16 XI 1953 na dożywocie. Więzienie opuścił w wyniku amnestii w 1956 r., zrehabilitowany (1957) poświęcił się działalności w reżimowym ZBoWiD-ie, gdzie doszedł do najwyższych godności, m. n. wiceprezesa Zarządu Głównego tego związku kombatanckiego, gdzie w jednym szeregu siedzieli obok siebie prześladowani i ich prześladowcy z UB. W 1980 r. awansowany przez komunistów do stopnia generała. W latach 1981-1983 pełnił również funkcję członka Prezydium Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu. Podobny los po aresztowaniu był również udziałem płk. Jana Rzepeckiego „Ożóg” (1899-1983), prezesa I Zarządu Głównego „Wolność i Niezawisłość”, b. szefa BiP KG AK. Krytykując na wolności „Radosława” za ujawnienie, po aresztowaniu 5 XI 1945 sam ujawnił przed UB cały I Zarząd Główny WiN i większość struktur na szczeblu Obszarów i Okręgów; nawoływał również do ujawnienia wszystkich członków organizacji. Co spowodowało później aresztowania „ujawnionych”. Skazany w I 1947 r. na 8 lat więzienia, zwolniony w II 1947 na zasadzie amnestii. Przyjęty do LWP był wykładowcą w Akademii Sztabu Generalnego, w 1949 ponownie aresztowany, więziony był do 1954. Później pracował w Instytucie Historii PAN w stopniu doktora.

Przed zafałszowanymi referendum (30 VI 1946) i wyborami do Sejmu Ustawodawczego (19 I 1947) oddziały UB i reżimowego ludowego wojska nasiliły terror, rozbijając większość oddziałów byłej AK. M. in. już w drugiej połowie 1946 roku zostało zdziesiątkowane na terenie woj. łódzkiego silne zgrupowanie Konspiracyjnego Wojska Polskiego pod dowództwem b. kpt. AK Stanisława Sojczyńskiego „Warszyc”. Sam stracony został 19 II 1947 r. Na Lubelszczyźnie oddziały reżimowe rozbiły zgrupowanie kpt. Mariana Bernaciaka „Orlik”. Do walki z jego pododdziałami komuniści zmobilizowali ogromne siły liczące łącznie kilkanaście tysięcy żołnierzy LWP, KBW oraz funkcjonariuszy MO i UB. Aresztowani zostali jego rodzice oraz brat Lucjan, b. żołnierz AK. 24 VI 1946 r., kiedy Bernaciak wracał z kilkoma ludźmi z odprawy w Życzynie został zaatakowany przez grupę żołnierzy z 1 DP, którzy ochraniaли referendum „ludowe” oraz oddział KBW k. wsi Piotrówek. Dwukrotnie ranny podczas próby przebicia się z okrążenia, popełnił samobójstwo.

Aresztowano prawie w całości kolejne trzy następne Zarządy Główne WiN na czele z płk Franciszkiem Niepokólczyckim, ppłk Wincentym Kwiecińskim (XI 1946-I 1947) i ppłk. Łukaszem Cieplińskim „Pług”, „Ostrowski”, byłym inspektorem rzeszowskim AK i NIE (XI 1947-II 1948). Pomimo amnestii z II 1947 roku postępowała dalsza pacyfikacja i inwigilacja społeczeństwa polskiego. Pod koniec t.r. liczebność Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego przekroczyła 200 tysięcy funkcjonariuszy (ok. 100 tysięcy w jednostkach paramilitarnych); obok MO aparatem przemocy i kontroli była Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej, w sile ok. 120 tysięcy ludzi. W procesie II Zarządu WiN z płk Franciszkiem Niepokólczyckim na czele we IX 1947 r. zapadło osiem wyroków śmierci, z których trzy wykonano. W procesie III Zarządu WiN wydano dwa wyroki

śmierci. Najokrutniej komuniści potraktowali IV Zarząd WiN. Wydano osiem wyroków śmierci (wszystkie wykonano 1 III 1951).

W więzieniu mokotowskim śmierć poniósł mjr Zygmunt Szendzielarz "Łupaszka", d-ca V Wileńskiej Brygady AK z Okręgu Wileńskiego i Sztab Mobilizacyjnego Wileńskiego Okręgu AK, wszyscy zamordowani w więzieniu mokotowskim strzałem w tył głowy w l. 1950- 1951. Haniebnie zgładzono również przez powieszenie gen. bryg. Augusta Emila Fieldorfa "Nila", dowódcę Kedywu KG AK (24 II 1953), za to, że nie przystał na wzięcie udziału w prowokacyjnej operacji MBP pod krypt. „Cezary”, wymierzonej w WiN.

Specjalne reżimowe grupy operacyjne sił bezpieczeństwa na czele z UB pacyfikowały wsie i miasteczka sprzyjające podziemiu niepodległościowemu b. AK mordując jej mieszkańców jak np. w nocy z 12/13 IV 1945 w Siedlcach. Skrytobójczo również likwidowano i tych, którzy się ujawnili. Taki los m. in. spotkał kpt. Wacława Rejmaka „Ostoję” (1917-1945), d-cę oddziału Kedywu w Obwodzie Łuków i komendanta Obwodu, w czasie, gdy negocjował ujawnienie swoich żołnierzy. Aresztowany przez UB, zwolniony po amnestii w VIII 1945 r. Zastrzelony został 18 X 1945 wraz ze swoim adiutantem ppor. Mieczysławem Kańskim "Czeczotem" przez UB na szosie w pobliżu wsi Pocięcha koło Garbowa. Podobny los spotkał ppor. Kazimierza Chmielewskiego "Rekina" ze zgrupowania mjr „Łupaszki” (IV 1950).

Jako jeden z ostatnich „leśnych” podjął zbrojną walkę mjr Jan Tabortowski "Bruzda", b. inspektor Inspektoratu Łomżyńskiego i Suwalskiego AK. Po ujawnieniu w IV 1947, dalej represjonowany i nękanym na nowo podjął straceńcze wyzwanie. Zginął samotnie 23 VIII 1954 w walce z reżimem PRL. Do końca też stawiał opór ostatni na Zamojszczyźnie partyzant AK Józef Franczak „Laluś” osaczony przez MO i SB w 1963 r. poległ.

Ogółem w latach 1944-1956 komuniści zamordowali w więzieniach i łagrach na terenie Polski i Rosji Sowieckiej ok. 500 tysięcy Polaków, w tym ok. 80 tysięcy żołnierzy AK. Są to jednak stale dane szacunkowe, wymagające stale weryfikacji.

Prowadzący początkowo śledztwo oficerowie NKWD i następnie UB torturowali uczestników podziemia wymuszając przyznanie się do AK i kontaktów organizacyjnych, szantażowali i zmuszali do donosicielstwa. Powstawały całe rzesze informatorów-tajnych współpracowników (TW) bezpieki, którzy „rozpracowywali”, inwigilując żołnierzy AK. Tak było do 1956 r. i po tzw. odwilży 1956, gdy ustały masowe aresztowania żołnierzy AK i wywózki do Rosji (te ostatnie były praktykowane na terenie Polski Ludowej do końca lat 40.). Nie zaniechano jednak różnych form represji i prześladowań, które były kontynuowane do końca lat 80, a definitywnie ustały na początku 1990 r., tj. z chwilą rozwiązania SB i utworzenia Urzędu Ochrony Państwa (UOP) III Rzeczypospolitej. W sierpniu 1989 r. SB zatrudniła 24300 funkcjonariuszy, którzy nadzorowali ponad 100 000 tajnych współpracowników.

Częste były przypadki, że ci żołnierze AK, którzy nawet odmówili współpracy w charakterze konfidenta do 1956 r., wyrażali zgodę po przełomie 1956 r. Dowerbowywano też tych TW, którzy podpisali zobowiązanie do współpracy pod wpływem tortur i zastraszania (1944-1955), a później masowo odmawiali współpracy. Tych haniebnych praktyk SB nie zaniechała całkowicie aż do rozwiązania. Niektórzy z b. TW byli jednak dalej wykorzystywani (świadomie) jako informatorzy bezpieki, w wielu wypadkach w postaci tzw. kontaktów operacyjnych (k.o), nawet do końca 1989 r. i początków 1990 r. Z dużym natężeniem werbowano również nowych TW. Pojawiły się bowiem znacznie skuteczniejsze formy motywowania donosicieli i agentów w postaci wynagrodzenia w formie pieniędzy, trudno dostępnych dóbr materialnych oraz innych przywilejów, np. awansu w pracy, zezwolenia na wyjazd za granicę i posiadania paszportu. Stworzona w 1956r. SB przejęła w większości agenturę po swojej poprzedniczce (UB), a zarejestrowani TW przystąpili do wykonywania zadań zleconych przez mocodawców. Stanowili oni dalej ogromny potencjał po 1956r. w rozpracowaniu wszystkich organizacji kombatanckich, w inwigilacji i dezintegracji tych środowisk.

Ponadto w całym okresie Polski Ludowej resort bezpieczeństwa zalecał stosowanie taktyki „kuszenia” tych, którzy wykazywali lojalność w stosunku do PRL, pracą społeczną i polityczną w

ZBoWiD-ie i innych organizacjach. Byli też i tacy żołnierze AK, a nawet wyżsi oficerowie, którzy z własnej i nieprzymuszonej woli donosili, niejednokrotnie mobilizując nawet funkcjonariuszy służb specjalnych do działania. Po prostu lubili ten zawód, czerpiąc z tego haniebnego procederu ogromne korzyści materialne i otrzymując comiesięczne wynagrodzenie. Z archiwów IPN wynika, że jednym z takich był Zygmunt Augustowski (1915-2008), podający się za oficera WP i AK o ps. „Ślepowron” i „Hubert”. Swoją współpracę z UB rozpoczął prawdopodobnie w 1946 r. „wsypując” sztab wileńskiej AK, a zakończył w 1990, gdy rozwiązywała się SB. Donosił niemalże na wszystkich, począwszy od swoich przyjaciół z AK a skończywszy na prymasie ks. kard. Stefanie Wyszyńskim.

Na nowo zakładano różnego rodzaju rozpracowania jak np. w odniesieniu do środowiska b. akowców z Okręgu Wileńskiego o krypt. „Baza”. Była to sprawa ewidencyjno-obszernyjna i operacyjnej obserwacji w latach 1958-1959. Prowadził ją Wydział III KW MO (SB). Równolegle akowców wileńskich na terenie całego kraju rozpracowywał Departament III MSW o krypt. „Brygada” (sprawa operacyjnej obserwacji). Setki, a nawet tysiące spraw prowadzonych przez bezpiekę po 1956 r. dotyczyły również pojedynczych żołnierzy, którzy w jakiś sposób zwracali na siebie uwagę ludowych władz (np. utrzymywanie kontaktów towarzyskich, fundowanie tablic pamiątkowych, zbieranie wspomnień, akcja odznaczeniowa i pielgrzymkowa np. na Jasną Górę). W latach 1980-1987 rzeszowska bezpieka prowadziła sprawę obiektową pod krypt. „Senior” i „Pandora”, która dotyczyła inwigilacji żołnierzy AK na terenie Rzeszowszczyzny. Inna sprawa prowadzona przez SB dotyczyła Zgrupowania Partyzanckiego AK „Ponury” z Kielecczyny pn. „Sprawa Operacyjnego Sprawdzenia »Wykus«”. W jej ramach rozpracowywano uroczystości kombatanckie, w których uczestniczyli b. żołnierzy AK „Ponurego” i „Nurta” (1978 r.) Ważną sprawą dla bezpieki w rozpracowaniu było prowadzenie różnego rodzaju list i spisów żołnierzy AK, z poszczególnych gmin, miast (np. żołnierzy AK mieszkających w Poznaniu), powiatów i województw, tworzone już od 1944 r. oraz tzw. charakterystyki, które obejmowały żołnierzy z poszczególnych oddziałów, środowisk i okręgów AK na terenie danych jednostek administracyjnych PRL. Były one opracowywane od lat 60. przez funkcjonariuszy SB i na bieżąco weryfikowane i uzupełniane, w wielu przypadkach aż do 1990 r., m. in. o dane adresowe i o karalności. Pozwalało to reżimowej bezpiece na stałe śledzenie losów b. żołnierzy AK, i to do końca władzy ludowej.

Bibliografia:

Materiały archiwalne:

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie

Teczki tajnych współpracowników: Zygmunta Augustowskiego, Kazimierza Augustowskiego, Felicjana Majorkiewicza, Zapisy Ewidencyjne (K1) dot. Wiktora Popławskiego

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie

Teczka tajnego współpracownika Józefa Śmiecha

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Rzeszowie

Sprawa obiektowa dot. ZWZ, AK, BW, WiN Jarosław o krypt. „Sanacja”,
Sprawa obiektowa o krypt. „Senior” i „Pandora”
Kwestionariusz Ewidencyjny krypt. „Jawor” p-ko Wacławowi Kopisto

Opracowania MBP/MSW:

Charakterystyka nr 29 reakcyjnej bandy poakowskiej pod d-twem Jaworski Tadeusz ps. „Zerwikaptur”,
Charakterystyka poakowskiej bandy terrorystycznej Bogacza Kazimierza „Bławat”,

Charakterystyka nr 135 poakowskiej bandy terrorystyczno-rabunkowej pod dowództwem Józefa Wiącka, ps. „Józef”, „Kleszcz”, „Sowa”.

„Zapora”. Charakterystyka nr 20.

Dokumenty publikowane:

Działalność Zbiorczej Dywizji Wojsk Wewnętrznych NKWD na terenie Polski w latach 1944–1946 w świetle wybranych dokumentów, oprac. W. Roman, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej”, 1994, nr 17.

NKWD i polskie podziemie 1944–1945. Z „teczek specjalnych” Józefa W. Stalina, Kraków 1998.

Odezwa pełnomocnika rządu i delegata sił zbrojnych na kraj do oddziałów leśnych, 27 V 1945 [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 5, red. H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otoki, T. Pełczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

Rok Pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Rzeszowszczyźnie (sierpień 1944–lipiec 1945), oprac. D. Iwaneczko, Z. Nawrocki, Rzeszów 2005

Rozkaz inspektora Inspektoratu AK Mielec „Maliny” zakazujący ujawniania się [w:] A. Zagórski, *Obwód Armii Krajowej Mielec przed i po „Burzy”* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, red. F. Kiryk, t. 3, Mielec 1994.

S. Korboński do centrali: chronienie się młodzieży w lasach przed poborem, Warszawa, 27 IV 1945 r. [w:] *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. 5, red. H. Czarnocka, K. Iranek-Osmecki, W. Otoki, T. Pełczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.

Wspomnienia

Jaroszyński Z., *Wspomnienia z sowieckich łagrów 1944–1947*, „Rocznik Mielecki”, t. III, 2000.

Kałoń W., *Partyzanckie przeżycia* [w:] *Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 2, red. F. Kiryk, Mielec 1988.

M. Czechowski „Wrzos”, *W oddziale cc mjr. Hieronima Dekutowskiego „Zapory”*, opr. R. Szczęch „Zeszyty Historyczne WiN”, 2007, nr 26-27.

Nawrocki Z., *Wspomnienia Jana Gorlińskiego, pierwszego szefa PUBP w Mielcu (wrzesień 1944–maj 1945)* [w:] *Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989*, 2004, nr 1.

Zaporczyzy. Relacje, t. 1-5, Lublin 1997-1999, oprac. E. Kurek.

Opracowania:

Armia Krajowa i konspiracja poakowska na ziemi rybnickiej 1942–1947, red. A. Dziurok, Katowice 2004.

Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa–Lublin 2007.

Bachta E., *Terror stalinowski na Podkarpaciu i jego ofiary (lata: 1944–1956)*, b.m.w., b.d.w.

Balbus T., „Jurandowcy”. *Powstańcy wileńscy 1944. Historia i życie codzienne 1. Brygady Wileńskiej Armii Krajowej*, Wrocław 2008.

Faszczka D., *Skazany na zapomnienie. Płk. Kazimierz Bąbiński - „Luboń”- „Wiktor”*, Pułtusk 2008.

Frazik W., Musiał F., Szpytma M., *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, Kraków 2006.

Garbacz D., Zagórski A., *W kleszczach czerwonych*, Brzozów–Rzeszów 1991.

Informator o nielegalnych antypaństwowych organizacjach i bandach zbrojnych działających w Polsce Ludowej w latach 1944–1956, oprac. Biuro „C” MSW, wyd. Retro, Lublin 1993.

Kachnicz Z., *Żołnierze Armii Krajowej i ich losy w sowieckich łagrach NKWD-MWD Zespołu Borowicze 1944–1946*, Warszawa-Koszalin 2008.

Kołąkowski P., *NKWD i GRU na ziemiach polskich 1939–1945*, Warszawa 2002.

Konspiracja i opór społeczny w Polsce 1944–1956. Słownik biograficzny, t. I-III, Kraków–Warszawa–Wrocław 2002–2008.

Korkuć M., Ptak A., *Żołnierze porucznika Wądołnego. Z dziejów niepodległościowego podziemia na ziemi wadowickiej 1945–1947*, Kraków 2001.

Żebrowski, Warszawa 2004.

Kurek E., *Zaporczycy 1943–1949*, Lublin 1995, 2005.

Kurpierz T., P. Piątek, „Dobić wroga”. *Aparat represji wobec podziemia zbrojnego na Śląsku Cieszyńskim i Żywiecczyźnie (1945–1947)*, Katowice–Kraków 2007.

Mazowsze i Podlasie w ogniu 1944–1956, t. 1: *Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej „Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r.”*, Warszawa 2007.

Mazur G., Skwara J., Wegierski J., *Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa 1 IX 1938-5 II 1946*, Katowice 2007.

Nawrocki Z., *Zamiast wolności. UB na Rzeszowszczyźnie 1944–1949*, Rzeszów 1998.

Niwiński P., *Działania komunistycznego aparatu represji wobec środowisk kombatanów wileńskiej AK 1945-1980*, Warszawa 2008.

Ostasz G., *Okręg Rzeszowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość”. Model konspiracji, struktura, dzieje*, Rzeszów 2006.

Ostatni leśni 1948–1953, red. T. Łabuszewski, Warszawa 2003.

Podziemie niepodległościowe na Podbeskidziu w latach 1939–1947, pod. red. A. Namysł i T. Kurpierza, Bielsko-Biała 2002.

Podziemie zbrojne na Lubelszczyźnie wobec dwóch totalitaryzmów 1939–1956, red. S. Poleszak, A. Puławski, Warszawa 2005.

Puchalski S., *Partyzanci „Ojca Jana”*, Stalowa Wola 1996.

Rozpracowanie i likwidacja rzeszowskiego Wydziału WiN w dokumentach UB (1945–1949), oprac. T. Balbus, Z. Nawrocki, Warszawa 2001.

Rutkiewicz J., Kulikow W.N., *Wojska NKWD 1917–1946*, Warszawa 1998.

Skazani na karę śmierci przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Rzeszowie 1946–1954, red. T. Bereza, P. Chmielowiec, Rzeszów 2004.

Syrek W., *Przeciw brunatnemu i czerwonemu zniewoleniu. Józef Cieśla „Topór”*, Krosno 2009.

Szwagrzyk K., *Zbrodnie w majestacie prawa 1944-1955*, Warszawa 2000.

Śląski J., *Żołnierze Wyklęci*, Warszawa 2007.

Śmietanka-Kruszelnicki R., *Podziemie poakowskie na Kielecczyźnie w latach 1945–1948*, Kraków 2002.

Toborek T., *Stanisław Sojczyński i konspiracyjne Wojsko Polskie*, Łódź 2007.

Tochman K. A., Adam Boryczka. *Z dziejów WiN-u*, t. I-II, Zwierzyniec-Rzeszów 1998-2001,

Tochman, *Słownik biograficzny cichociemnych*, t. I-III, Zwierzyniec-Rzeszów 1994-2008, (kilka wydań).

Tochman K. A., *Major Wacław Kopisto, cichociemny, oficer AK, sybirak*, Rzeszów 2010,

Twarze bezpieczeństwa w Polsce południowo-wschodniej 1944–1990, informator personalny, red. J. Izdebski, K. Kaczmarek, M. Krzysztofiński, Rzeszów 2007.

Wnuk R., *Konspiracja akowska i poakowska na Zamojszczyźnie od lipca 1945 do 1956 roku*, Zamość 1993.

Wnuk R., *Lubelski Okręg AK DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000.

„Zaplute karty reakcji...” *Polskie podziemie niepodległościowe 1944–1956*, red. R. Wnuk, A. Jaczyńska, M. Śladecka, S. Poleszak, Lublin 2008.

Zblewski Z., *Okręg krakowski Zrzeszenia „Wolność i Niezawisłość” 1945–1948. Geneza, struktury, działalność*, Kraków 2005.

Zdzisław Broński „Uskok”, Pamiętnik, red. S. Poleszak, Warszawa 2004.

Artykuły:

Borowiec J., *Metody śledcze stosowane podczas przesłuchań przez pracowników urzędów bezpieczeństwa publicznego*, „Studia Rzeszowskie”, t. 2, 1995.

Draus J., Nawrocki Z., *Wybory do Sejmu w 1947 r. w woj. rzeszowskim w świetle raportów Zrzeszenia WiN oraz WUBP (dokumenty)*, „Studia Rzeszowskie”, t. 4, 1997.

Kersten K., *Polityczny i propagandowy obraz zbrojnego podziemia w latach 1945–1947 w świetle prasy komunistycznej [w:] Wojna domowa czy nowa okupacja? Polska po roku 1944*, red. A. Ajnenkiel, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Korkuć M., *Czerwone szwadrony śmierci*, „Nowe Państwo”, 2001, nr 8.

Korkuć M., *Oddziały prowokacyjne UB i KBW w Małopolsce*, „Zeszyty historyczne WiN”, 1996, nr 8.

- Krajewski K., *Akcje uwalniania więźniów z więzień, obozów oraz placówek UB i NKWD (wstępna próba bilansu)*, „Zeszyty Historyczne WiN-u”, 2007, nr 26–27.
- Krajewski K., *Skala i metody działań partyzanckich i konspiracyjnych w Polsce po 1944 r. [w:] Aparat represji a opór społeczeństwa wobec systemu komunistycznego w Polsce i na Litwie w latach 1944–1956*, Warszawa 2005.
- Maciaga M., *Kim były odnalezione ofiary UB*, „Korso”, 5 XII 1991.
- Maciaga M., *Śmierć porucznika Tadeusza Jaworskiego*, „Studia Rzeszowskie”, t. 1, 1995.
- Nawrocki Z., Borowiec J., *Rzeszowski aparat bezpieczeństwa w kampanii wyborczej do Sejmu Ustawodawczego w 1947 r. Metody fałszowania wyborów*, „Studia Rzeszowskie”, t. 4, 1997.
- Pisuliński J., *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego i jego działalność w latach 1944–1956 [w:] Mielec i powiat mielecki w latach 1944–1956*, red. Z. Nawrocki, J. Skrzypczak, Mielec 2005.
- Wiśniewski S., *Powiat kolbuszowski w latach 1944–1953. Represje i walka [w:] Tropem zbrodni stalinowskich. Materiały z ogólnopolskiego sympozjum „Zbrodnie stalinowskie wobec Polski” Chańcza 5–7 października 1990*, Staszów 1992.
- Zagórski A., *Obwód Armii Krajowej Mielec przed i po „Burzy” [w:] Mielec. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu*, t. 3, red. F. Kiryk, Mielec 1994.
- Żebrowski L., *Działalność tzw. band pozorowanych jako metoda zwalczania podziemia niepodległościowego w latach 1944–1947 [w:] Skryte oblicze systemu komunistycznego. U źródeł zła...*, red. R. Bäcker, P. Hübner, Warszawa 1997.